

HERMENÖTİK, KUR'AN VE SÜNNET

Muhammed Mütehid Şebusterî

çev. Ebuzer Dişkaya

İstanbul: Mana Yayınları, 2012, 400 sayfa.

ISBN: 9786055793654

Nizamettin ERGÜVEN

Dr., Elazığ İl Vaizi, nizamettinerguven@hotmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4807-7635>

Article Types / Makale Türü

Book Review / Kitap Değerlendirmesi

Received / Makale Geliş Tarihi

29/09/2021

Accepted / Kabul Tarihi

18/12/2021

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1002310>

ÖZ

“Hermenötik, Kur'an ve Sünnet” adlı kitap 1998 yılında yayınlanmış ve yazıldığı dönemde İran’da ilmi çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır. Kitabın ana konusu, İslam’ın ana metinleri olan Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’in hermenötiğinin (yeniden yorumlanmasının) gerekliliğini savunmak ve ispatlamaya çalışmaktadır. Eser, bazı çevreler tarafından ileri sürülen “Kur’an ve Sünnet’in metinleri üzerine şu ana kadar yapılan tefsir, şerh ve yorumların nihai olduğu ve bu yüzden yeni okuma yorumlara gerek olmadığı” iddiasının yanlışlığını ispatlamak için kaleme alınmıştır. Yazar, bugüne kadar İslam âlimleri/fakihlerinin ana metin merkezli yaptıkları tefsirin ve içtihadın onların ön kabul ve beklentilerinden bağımsız olmadığı hermenötik ilkesine dayandığını savunmaktadır. Bu ön kabul ve beklentiler insandan insana değiştiği için tek bir metin üzerinde günümüze kadar muhtelif yorumlar ve değerlendirmeler yapılagelmiştir. Bu ihtilaflar, dini metinler üzerinde yeniden yapılacak yorum ve değerlendirmeler için güçlü bir delil olarak ileri sürülmüştür. Yazarın hedefi, ihtilaflara kaynaklık eden mekanizmayı modern hermenötik ilminin ilkeleriyle açıklayıp nasıllığını ortaya koymak, bu ihtilafların geçmişte nasıl meydana geldiğini ve gelecekte de kaçınılmaz olarak nasıl var olacağını göstermektir. Bu sayede kurucu metinlerin yeniden yorumlanabilmesi için âlim/fakih/müfessirlerin sahip oldukları ön kabul ve beklentileri zamanın ihtiyaçlarına göre revize etmeleri gerektiği tavsiye edilmektedir. Bu yeniden yorumlama olmadan çağın sorunlarına cevap vermenin mümkün olmadığı ileri sürülmektedir. Çıkış yolunun hermenötik yöntemle kurucu metinleri tekrar gözden geçirmekte olduğu savunulmaktadır. Kurucu metinler esas alınarak yapılacak içtihad/tecdid faaliyeti için ufuk açıcı usuller belirlediği için okunmasında fayda vardır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kur'an, Sünnet, hermenötik, içtihad, tecdid, revize

ABSTRACT

The book ”Hermeneutics, the Qur'an and the Sunnah” was published in 1998 and had a great resonance in scientific circles in Iran at the time of its writing. The main topic of the book is to defend and try to prove the necessity of the hermeneutics (reinterpretation) of the Qur'an and Sunnah, the main texts of Islam. Work, alleged by some circles “made so far on the texts of the Quran and the Sunnah Tafsir, commentary, and reviews the ultimate, and without the need for a new interpretation of the reading” was written to prove the falsity of the claim. The author argues that the exegesis and jurisprudence of Islamic scholars/faqih based on the main text to date are based on the hermeneutical principle that they are not independent of their preliminary acceptance and expectations. As these pre-acceptance and expectations have changed from person to person, various comments and evaluations have been made on a single text until today. These disputes have been put forward as a strong evidence for re-interpretations and evaluations of religious texts. The author's goal is to explain the mechanism that causes conflicts by the principles of modern hermeneutical science and to reveal how it works, to show how these conflicts occurred in the past and how they will inevitably exist in the future. In this way, it is recommended that scholars/faqih/mufessirs should revise the pre-acceptance and expectations they have according to the needs of the time in order to reinterpret the founding texts. It is suggested that without this reinterpretation it is impossible to answer the problems of the era. It is argued that the way out is to reconsider the constituent texts by the hermeneutical method. It is useful to read it because it sets horizon-opening procedures for case law/tecdid activity to be carried out based on the founding texts.

Keywords: Islamic Law, Quran, Sunnah, hermeneutics, ijtehad, techid, revised

GİRİŞ

“Hermetik” terimi, Yunanca asıllı “hermeneuein” filinden türetilmiş olup “yorumlamak” anlamındadır. Beşerî ifadelerin yorumunun mahiyeti ve varsayımları ile ilgili akli disiplinleri ifade eder. Bu terimle tanrıların elçisi ve muhafızı olan Yunan tanrısı Hermes’in ismi arasında etimoloji olarak benzerlik kurulmuştur.¹ Hermetik teriminin geçmişi on yedinci yüzyıla kadar gitmektedir. Kelime ilk olarak Hristiyan teolojisi ile ilgili çalışmalarda söz konusu olmuştur. Yorumcuların dini metinleri anlamaya çalışırken takip etmesi gereken kaide ve ölçütleri ifade etmek için kullanılmıştır. Hermetik terimi zamanla, ilahiyat alanından daha geniş bir alana kayarak tarih, sosyoloji, antropoloji, estetik, edebiyat eleştirisi ve folklor gibi bütün insan bilimlerini kapsar hale gelmiştir.² Hermetiğin ana konusu metin yorumu sorunu ve yorumcunun metinle olan ilişkisidir. Yorumcu-metin ilişkisine yönelik yoğunlaşma hermetik filozofları için başlangıç noktası ve meselenin asıl mihverini oluşturmaktadır.³

Batı kaynaklı olan bu yöntem son dönemlerde Müslüman düşünürlerinin dikkatini çekmiştir. Bu yorum bilim metodolojisi esas alınarak İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an’ın ve Sünnet’in yeniden yorumlanması acaba mümkün müdür diye çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda ülkemizde ve İslam dünyasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁴ Bu bağlamda yapılan çalışmalardan biri de İran’da hermetik yöntem denilince ilk akla gelen düşünürlerden biri olan Muhammed Müctehid Şebusterî tarafından yapılmıştır. O, konuyla ilgili periyodik olarak çeşitli makaleler kaleme almıştır. Bu makaleler 1998’de *Hermetik, Kur’an ve Sünnet* adıyla basılmıştır. Bu çalışmada Farsça’dan Türkçe’ye kazandırılan bu eser değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Yazarın bu kitabı, ilmi çevrelerde çokça tartışılmıştır. Bu kitabında savunduğu düşüncelerinden bazılarının farklı ve yanlış anlaşılıp eleştirilmesinden dolayı, eleştirilere cevap mahiyetinde (Giriş) *İman ve Özgürlük (İman ve Azâdî)*, *Resmî Dini Söylemin Eleştirisi* (Nakd ber Kıraat-i Resmî ez Din), *İnsan Merkezli Bir Din Alayışı Üzerine Düşünceler* (Teemmolat-i der Kıraat-i İnsanî ez Dîn) adlı eserlerini kaleme aldığı belirtilir.⁵

Eser, kitabın daha iyi anlaşılması için çevirmen tarafından konuya ışık tutan bir önsözle başlamaktadır. Önsözde medeniyetlerin mutlak algısının felsefi ufuklarını belirlediğini ileri sürmektedir. Mutlak algısı somutlaştıkça medeniyetlerin felsefi ufuklarının daraldığını, soyutlaştıkça genişlediğini belirtmektedir. Bu mutlak algısı üzerinden Batı ve İslam medeniyetlerinin bir karşılaştırmasını yapmaktadır. İslam medeniyetinin diğer bütün medeniyetlerden daha soyut bir mutlak algısına sahip olmasından dolayı ufkunun diğer medeniyetlere göre daha geniş olduğunu iddia etmektedir. Mutlak algısı somut olan medeniyetlerde ontolojik çakışma durumunun meydana geldiğini bunun da epistemolojik bir boşluğun ortaya çıkmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir. Ontolojik çakışma ve soyutluğundan dolayı epistemolojik boşluk yaşamayan tam tersine soyutluğundan dolayı mutlak olanın mukayyet olanın ontolojik var olma zeminini ve epistemolojik olarak hermetik de dâhil modern düşüncenin bütün metodolojik imkânlarının neye tekabül ettiğini ortaya koyabilmenin önemli bir husus olduğunu belirtmektedir. Çevirmen, Şebusterî’nin *Hermetik, Kur’an ve Sünnet* adlı kitabının bir de bu açıdan okunup üzerinde düşünülmesini tavsiye ederek önsözü bitirmektedir.

1 Van A. Herve, Hermetik, Trc. Ahmet Güçlü, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/6, (1994), 343.

2 Hermetik yöntemi konusunda özellikle Batıda yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Yasemin Bal, “Hermetiğin Tarihsel Gelişimi ve Yönetim Alanında Uygulanabilirliği: Bir Literatür Çalışması”, Sosyal Bilgiler Dergisi, 8/52, (Haziran 2021), 72-88.

3 Nasr Hâmid Ebu Zeyd, “Hermetik ve Metin Yorumu”, Trc. Muhammed Coşkun, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 46 (Nisan 2014), 237-266, 237-238

4 Ülkemizde hermetik yöntemi konusunda çeşitli makaleler kaleme alınmıştır. Birinci ve üçüncü dipnotta bahsi geçen iki tercüme makaleler; Kur’an ve Dil -Dilbilim Ve Hermetik- Sempozyumu, (Van, 17-18 MAYIS 2001), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001; Yakın Aktay, “Kur’an, Tarih ve Hermetik”, *Kur’an Ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), s.151-255; Burhanettin Tatar, *Din, Bilim ve Sanatta Hermetik*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014); Mehmet Çiçek, Hermetik-Tevîl İlişkisi ve Tefsirdeki Yeri, (Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi, 2003).

5 Şebusterî’nin bu üç eserinden ikisi de Ebuzer Dışkaya tarafından tercüme edilmiş ve Mana Yayınları tarafından basılmıştır: *İman ve Azadi*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2011); *Resmî Dini Söylemin Eleştirisi*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2011). Ayrıca Şebusterî’nin hermetik görüşü ve diğer görüşlerinin kapsamlı bir tahlili için bk. Asiye Tıgılı, “İranlı Düşünür Şebusterî’nin Kur’an’ı Anlama Yöntemi: Hermetik Okuyuş ve Nebevî Kelâm”, Milel ve Nihal, 7/3 (2010), 189- 218.

Kitap “Müfessirlerin Sahip Olduğu Ön kabul ve Beklentiler” ile “Eleştiri, İslah ve Dini Düşüncenin Yeniden İnşası” başlıkları altında toplanan iki bölümden oluşmaktadır. Son olarak; Havza Dergisiyle yapılan “Yeni Kelam, Şeriatın Sınırları ve Dini Metinlerin Tefsir Teorisi” başlıklı söyleşi, Câfer Sübhânî'nin Şebusterî'nin bazı görüşlerini eleştirdiği “Çağdaş İslam'da Klasik Kelam Düşüncesi” makalesine cevap mahiyetinde yazılan makale, İran'da yayımlanan İttılaat gazetesinde kaleme aldığı makale ile *Hermenötik, Kur'an ve Sünnet* kitabı üzerine kendisiyle yapılan bir söyleşiden oluşan üç ek yazıdan oluşmaktadır.

Birinci bölümdeki makalelerden “Metinlerin (Kur'an ve Sünnetin) Anlaşılma Süreci” başlığında, insanın bir söz ya da metinle karşı karşıya kaldığında onu anlamak için iki yaklaşım sergilediğini belirtir. Birinci yaklaşım, bunun bir olgu olarak açıklanması ve bu olgunun nasıl meydana geldiğinin ortaya konmasıyla; ikinci yaklaşımın da mezkûr metin ya da sözün şeffaflaştırılarak anlamının ortaya konmasıyla gerçekleştiğini belirtir. Bu anlamın ancak tefsir ile gün yüzüne çıkarılabileceği ve hiçbir metnin tefsir edilmedikçe kendi kendisine konuşamayacağını savunur. Günlük söz ve davranışların anlaşılmasının da ancak tefsirle mümkün olduğu, söz ve konuşmaların hayattaki karşılıklarını tespit ederek onları ait oldukları yerlere koymanın bir çeşit tefsir olduğunu belirtmekte, bunun bir sonucu olarak da birilerini anlamının gerçekte onların nasıl yaşadıklarını anlamak olduğu, sözlerin tefsir edilmesinin aynı zamanda yaşamlarının da tefsir edilmesi anlamına geldiğini savunmaktadır. Bir metnin tarih boyunca aynı şekilde tefsir edilip anlaşılmasının tefsir edenlerin tarihi ufuklarının değişmeden aynı kalmasıyla ancak açıklanabileceğini belirtmektedir (s.28).

Yazar, anlamak amacıyla bir metnin tefsir edilebilmesinin şu üç temel eleştirel bakış açısı ve kabule dayandığını ileri sürmektedir: 1- Bir metnin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ancak tefsir edilmesiyle mümkündür. 2- Bir metin farklı şekillerde tefsir edilebilir. 3- Metnin doğru anlamının teşhis edilerek seçilmesi ve gerekçelendirilmesi gerekir. Ancak bu yolla doğru olmayan tefsirler ortaya çıkarılarak ortaya konulabilir. Bu eleştirel bakış açıları ve kabullerin bizleri doğru anlamının teşhis edilerek makul bir tefsirinin ortaya çıkarılmasına davet ettiğini belirtmektedir (s.28). Şebusterî bir metnin anlaşılmasında şu beş unsurun belirleyici rol oynadığını kabul eder: 1- Hermenötik döngü olarak da adlandırılan müfessirin ön bilgileri ve ön kabulleri. 2- Tefsir sürecinde müfessiri yönlendiren kabul ve beklentiler. 3- Müfessirin tarih anlayışı 4-Metnin merkezi anlamının teşhis edilerek tefsir edilmesi. 5- Müfessirin tarihi ufkuyla tercüme edilmesi (s.30).

Şebusterî, Hermenötik döngüden kastının ne olduğunu bilimsel bir kitabın hazırlanması örneği üzerinden şu şekilde açıklamaktadır:

“Bilimsel bir kitap yazılırken elde edilmesi istenen ayrıntılı bilgi, yazarın önceden sahip olduğu genel bilgiler üzerine bina edilir. Elde edilen bu ayrıntılı bilgilerin kendisi de ikinci aşamada sonraki ayrıntılı bilgilerin öncül ve dayanağını oluşturur. İşte bu şekilde önceki genel bilgiler ile sonraki ayrıntılı bilgiler döngüsel bir şekilde yer değiştirip dururlar. Yani kendisinden önceki aşamaya göre ayrıntılı ve detaylı olan bilgi sonraki merteye için genel ve icmalı bir öncül görevi görmektedir. İşte bu farklı bilgi aşamaları mezkûr döngüsel hareket sayesinde bir birlerini tamamlayarak kitabın yazılma sürecini meydana getirirler.”(s.32).

Şebusterî, dini metinlerin (başta Kur'an ve Sünnet metinleri kast edilmektedir) doğru bir şekilde tefsir/şerh edilebilmesinde müfessirin/şarihin sahip olduğu ön kabul ve beklentisinin ıslah edilerek revize edilmesiyle ancak mümkün olabileceğini ve bu revize/arındırma işlemi yapılmadan ilahi mesajın insanlara ulaştırılabilmenin mümkün olmadığını iddia etmektedir (s.39).

Yazar, doğru bir tefsirin/şerhin ancak müfessirin/şarihin ve muhataplar metnin gerçek anlamının ortaya çıkarıldığını kabul ederek metinle köklü bir hesaplaşma içine girdiklerinde ancak yapılabileceğini ileri sürer. Bu yapılmayıp müfessir sahip olduğu yargı ve kabuller için metinden teyit almanın peşine düşerse ortada herhangi bir hesaplaşma yaşanmayacağından, metnin içinde barındırdığı geçek anlamın da ortaya çıkarılabilmesi gibi bir şeyin de söz konusu olamayacağını belirtmektedir. Yazar ayrıca söylediklerinin yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için şu eklemeyi de yapmaktadır: *“Bu söylediğimizin müfessirin sahip olduğu bütün yargı, kabul ve bilgilerinden sıyrılarak metne yaklaşması gerektiği anlamına gelmez. Çünkü hiçbir kimse boş bir zihinle tefsir faaliyetini yerine getiremeyeceğinden böyle bir şey mümkün de değildir.”* (s. 46).

Şebusterî, yukarıda bir metnin anlaşılmasında etkili olan beş aşamayı aştığında metne, içinde kendisine hitap edebileceği gerekli şartların hazırlanması noktasında hizmet etmiş olacağını, bu noktada işlerin tam tersine döneceğini ve artık müfessirin metni değil, metnin müfessiri tefsir etmeye başlayacağını ileri sürer (s. 47).

Yazar, müfessir ver fakihler arasında bulunan ihtilafların kaynağını da yine onların tefsir yaparken başvurdukları ilke ve kabullerde aramak gerektiğini belirtmektedir. Yani öncelikle ele anılıp değerlendirilmesi gereken şeyin bu öncül ve kurucu unsurlar olduğunu söyler. Böyle imkânları içinde barındıran modern hermenötik yöntemin ilmi mahfiller tarafından kabul edilip içtenlikle kullanılması gerektiğini savunur. Ona göre sadece modern hermenötik ilminin ele aldığı konular, İslami ilimlerin özellikle de içtihadın öncül ile oluşturucularının yeniden ele alınmasını sağlayarak tashih edilmelerini mümkün hale getirebileceğini ve ancak bu şekilde İslam'ın çağımız açısından makul ve kabul edilebilir bir tefsirinin ortaya konabileceğini iddia eder (s. 50-51).

“Vahiy ve İnsan Bilgisi” başlığı altında bir Müslümanın dindarlığının üç aşamada oluştuğunu belirtmektedir. Bunların Allah'ı ve Peygamber'i bilme ve tanıma, Hz Peygamber'in söylediklerinin anlaşılması ve O'nun öğretileri doğrultusunda hayatımıza yön vermek olduğunu belirtir (s.53). Bu aşamaların hiç birisinin içinde yaşanan çağ ve toplumun beşerî bilgi ve birikiminden faydalanmadan tanımanın ve anlamının mümkün olmayacağını belirtmektedir. Kur'an'ın tarih, toplum, adalet, hak, hukuk, nübüvvetin anlamı, hedefi ve benzeri bütün konularda ne söylemek istediğini öğrenmek isteyen herkes farkında olsun veya olmasın belirli ön kabul ve varsayımlardan hareket ederek bir kanaate varacağından dolayı, kaynağı beşerî bilgi ve birikim olduğu için, bunlarda meydana gelen bir değişimin ister istemez bunların da değişmesine sebep olacağını söylemektedir. Bu gerçek ışığında değerlendirildiğinde, hiç kimse metinleri değerlendirirken beşerî renk ve koku taşımadığını iddia edemeyeceğini belirtir. Çünkü insanın ilahi vahyi tefsir ederek anlayabilmesi için elinde beşerî bilgi ve birikimden oluşan bu mütevazı sermayeden başka bir şey bulunmadığını söyler. Dolayısıyla ister tefsir şeklinde ve ister fikhî içtihad şeklinde olsun beşerî bilgi ve birikimden elde edilen ön kabul ve varsayımlara başvurmadan vahyin tefsir edilip anlaşılamayacağını kendisi açısından net olduğunu ileri sürer (s.58-59).

Şebusterî, fakihlerin içtihad ve fetvalarında ön kabul, ön bilgiler ve beklentilerinin etkisini beş başlık halinde çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutmuştur. İslam'da bazı hükümler evrensel olup tüm zamanlara hitap eder, bazıları ise geçicidir. Hükümlerin evrensel ve geçici olduğuna dair fakihin yaptığı içtihad ve verdiği fetvalar, hem fakihin sahip olduğu ön kabul ve beklentilerden etkilendiğini hem de ahkâmın terettüp ettiği konular hakkındaki bilgi birikiminin gölgesinde gerçekleştiğinin göstergesidir. Yazar, bu durumun içtihad ve fetvada fıkıh usulünden daha etkili olduğunu iddia etmektedir (s.72). Geçmişte fakihler, yaşamın sürekli değiştiğini kabul ederek Kur'an ve Sünnette bulunan bazı hükümlerin Hz. Peygamber dönemine has olduğunu bu yüzden geçici bir kullanım ve değere sahip olduğunu, bazılarının zamanın gelenek ve örfüyle ilgili olduğunu, zamanın değişmesiyle artık bunlarla amel edilemeyeceğini söylemiş, bazılarının ise genel ve daimi olduğunu kabul ettiğini ifade etmişlerdir. Yazar, fakihlerin insan yaşamının sabit ve değişken yönleriyle alakalı bu kabullerinin istinbat ederken, onlar üzerinde büyük etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Şebusterî, bugün karşılaşılan manzaranın eskiden çok farklı olması hasebiyle, fakihlerimiz tarafından geliştirilecek fikhî istinbatların çağımızın geniş ufkuyla uyumlu ve uygun olması gerektiğini savunmaktadır (s.82-83).

Şebusterî, fıkıh ilminin bütün çağlar için Müslümanların ne tür sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yapı ve kurumlara sahip olmaları gerektiği noktasında, belirleyici mahiyete sahip olup olmadığını sorgulamakta; cevap olarak da bunu beklemenin akıntıya karşı kürek çekmek anlamına geldiğini söylemektedir. Fıkıhın sadece, Kur'an ve Sünnet'te beşerî yapı ve sistemlerle alakalı genel hüküm ve değerlerin neler olduğu, zamanın ruhuna hitap edecek şekilde bunların ne anlama geldiği sorusuna cevap verdiğini savunmaktadır. Hangi şartlarda ne tür kurum ve sistemlerin oluşturulması gerektiği ile ilgili hususun, fıkıh ilminin alanı dışında olduğunu ileri sürmektedir (s.86).

Yazar, Hz. Peygamber döneminde sosyal ve siyasi yaşamları belirli kıstas ve kurallara göre idare edildiği için, fikhî içtihadın görevi Hz. Peygamber döneminde uygulanan bu kıstas ve kuralların yeni olay ve

durumlar esas alınarak tefsir edilmesi ve yorumlamasından ibaret olduğunu savunmaktadır. Örneğin siyasi anlamda, Kur'an'a göre herhangi bir siyasi yönetimin meşruluğunu sağlayacak şeyin ne seçim ne atama ve ne de şûra olduğu, meşruluğun sadece adalet ilkesi olduğu tespitinde bulunmaktadır (s.90).

Şebusterî, İmamlardan nakledilen “Fürûun usuller üzerine hamledilmesi” ilkesinin anlamının, her çağın kendisine has olan sorunların şeriatın genel ilkelerine arz edilmesi ve bunlara uygun cevapların bulunması anlamına geldiğini belirtmektedir. Her çağın fürûlarını da fakihin zihni kabulleri ile geçmiş çağlarda olup bitenler değil; mezkûr çağın sosyal, siyasi ve kültürel gerçekliklerinin belirlediğini savunmaktadır. Dolayısıyla günümüz fakih ve fıkıh ilminin geçmişte söylenenleri tekrar etmek yerine çağımız insanının bakış açısıyla bu meselelere yaklaşarak bunların fıkıh açısından durumlarını açıklığa kavuşturması gerektiğini savunmaktadır (s.97).

Şebusterî, fakihlerin İslami toplumun nasıl bir sosyal ve siyasi yapıya sahip olması gerektiği ile ilgili, fakihlerin genelde üç değişik teori etrafında toplandıklarını belirtmektedir. Buna göre birinci teori, Kur'an ve Sünnet'te hem yönetimle ilgili değersel ilkeler hem de devlet kurumlarının nasıl olması gerektiği noktasında ilkeler belirlenmiştir. İkinci teori, yönetimle ilgili olarak Kur'an ve Sünnet'te sadece değersel ilkeler vaz edilmiş ve zamanın ihtiyaçlarına göre bunlara uygun yönetim biçimlerinin belirlenmesi ise insanlara bırakılmıştır. Üçüncü teori, Kur'an ve Sünnet'te yönetimle ilgili sabit şeriat şeklinde kabul edilmesi gereken hiçbir değersel ilke bulunmamaktadır. Son teori sahipleri “Dinin siyasetten ayrı olması gerekir.” ilkesiyle meşhur olmuşlardır. Şebusterî, bu üç teorinin de taraftarlarının İslam dünyasında bulunduğunu ancak ikinci teoriyi savunanların ekseriyette olduğunu ileri sürmektedir. Üçüncü teorinin taraftarlarının çok az olmasından dolayı ilk iki teori üzerinde durmaktadır. Ona göre fakih ve mütekellimleri bu mezkûr iki farklı teoriye götüren asıl amilin insan ile Tanrı arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği hususundaki felsefi ve ilmi ön kabul ve beklentilerinin etkili olduğunu savunmaktadır. Yazara göre, donukluktan kurtulmanın, zamanın soru ve sorunlarına cevap verebilmenin çözümü, dini teoriler ile fikhî içtihadın diğer beşerî ilimlerden farklı bir düşünsel çaba olmadığından dolayı fakih ve mütekellimin de sahip olduğu ön kabul ve beklentilerinin çağımızın beşerî bilgi ve bilimlere doğrultusunda eleştirilerek yeniden revize edilmesiyle ancak mümkün olabileceğini savunmaktadır (s.101-110).

Şebusterî İslam dünyasında, günümüze kadar Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'in tefsir/şerhi konusunda çeşitli bakış açıları bulunduğunu kabul etmekte ve bunları dörde ayırmaktadır: birinci yöntem, işitme (istima') ve teslimiyete dayanan Eş'arîler ve Selefiler'in tefsir anlayışı; ikincisi, i'tizali ve akletme temeline dayanan Mutezile kelamcılarının tefsir anlayışı; üçüncüsü, felsefi akılcılığı esas alan Filozofların tefsir anlayışı; dördüncüsü, gurbette olma acısı, asla (asıl olana) yani kendi batınına geri dönme ve mutlak varlıkla bir olma düşüncesi temel alan ariflerin ve mutasavvıfların benimsediği yöntem. Yazara göre bu farklı yöntemlerin oluşmasının asıl sebebi taraftarlarının sahip olduğu ön kabul ve beklentilerinin yaptıkları Kur'an ve Sünnet tefsir/şerhine olan etkisinden dolayı olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır (s.149).

Şebusterî, kitabın birkaç yerinde yanlış anlaşılmanın önünü almak için şu hatırlatmayı yapmayı yapmaktadır:

“Boş zihin yoktur, dolayısıyla önce zihnimizi bütün tasavvur ve kabullerden soyutlayıp daha sonra da Kur'an ve Sünnet'te müracaat edelim görüşü bir hayalden başka bir şey değildir. Böyle bir iddia için hiç kimse makul bir delil ileri süremez. Bu yüzden de elimizde bulunan bütün tefsirler bir dizi felsefi, kelamî, ilmî, irfanî, edebî, sosyal, siyasi ve iktisadi kabul ve beklentilere dayanmaktadır.” (s.200)

Bu gerçeği itiraf ettikten sonra bu konuda yapılması gerekenin ne olduğu konusunda da şunları söylemektedir:

“Sahip olduğumuz varsayım ve kabullerin neler olduğunu incelemek ve daha sonra da hangi varsayım ve kabullerle Kur'an ve Sünnet'e yaklaştığımızı açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Ancak bu şekilde gerekli olduğunda bu varsayım ve kabulleri revize edip etmediğimizi anlayabiliriz” (s.200)

İkinci bölüm makaleleri “Eleştiri, İslah ve Dini Düşüncenin İhyası” başlığında toplanmıştır. Bu başlık altında dini düşüncenin yeniden inşasının ne olduğu, zamanla değişime uğrayan dini kavramlar, dini metinlere tarihsel eleştiri metoduyla bakma, günümüz dünyasında geleneksel İslam'ın eleştirisi, dini düşüncenin eleştirilmesinin gerekliliği, vahiy ve aklın özgürlüğü ve içtihad konuları ele alınmıştır.

“Dini Düşüncenin Yeniden İnşası Ne Demektir?” başlığında, Batı dünyasında dinin ıslahı konusunda çeşitli akımların oluştuğunu, bunların başında Luther ve Calvin tarafından Hristiyanlığın Protestanlık yorumunun geldiğini ifade ettikten sonra, İslam dünyasında da dinin ıslahı konusunda bazı çalışmaların olduğuna değinmekte ve bunları üç kategoride toplamaktadır. Birincisi, İslam’a sonradan giren bazı hurafe ve bidatlerin İslam’ın parlak simasını kirlettiğini bu bidatlerin ortadan kaldırılmasıyla ancak dinin ıslahı mümkün gören düşüncedir. Bu düşüncenin başını İbn Teymiyye çekmektedir. İkincisi, birer kabuk ilimlerine indirgenen İslami ilimleri insanın uhrevi kurtuluşuna vesile olacak ve onu ahlaki erdem ve faziletlere sahip kılacak şekilde diriltmekle mümkün olduğuna inanan kesimdir. Bu düşüncenin başını İmam Gazzâlî çekmektedir. O, bu düşüncesini gerçekleştirmek için “İhyâu Ulûmi’-d-Din” eserini kaleme almıştır. Üçüncü hareket ise Muhammed Abduh, M. İkbâl, Ebubekir Azad, Malik Bin Nebi ve Emin el-Huli gibi düşünürlerin başını çektiği ıslah anlayışıdır. Bu düşünürler, İslam’ın ilk ve saf haline geri dönmekle ihyanın ancak gerçekleşeceğini savunmaktadırlar. Şebusterî, üçüncü hareket üzerinde durmaktadır. Kendisi de üçüncü görüşe meyyaldir. Bu düşünce sahipleri, günümüzün insan ve evren tasavvuruna uygun olarak dinin yeniden anlaşılması gerektiğine inanmakta ve farklı anlayışları tutarlı bir bütün içerisine yerleştirerek onlar arasındaki farklılıkları törpüleyip Kur’an ve Sünnet’in anlaşılmasında başvuru ön kabul ve varsayımların revize edilmesine imkân sağladığını iddia etmektedir. Şebusterî, dini düşünceden kastının, birbirini tamamlayan şu üç unsurdan oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar; insanın kendini tecrübe ederek bunu anlamlandırması, âlemi tecrübe ederek anlamlandırması ve vahiy olgusunu yani Kur’an ve Sünnet’i tecrübe ederek bunu anlamlandırılmasıdır (s.215-217).

Şebusterî, İranlı düşünürlerden Ali Şeriatî ve Murtaza Mutahharî’nin ihya düşüncesinin farklılığına değinmekte onların farklı düşüncelerinin altında yatan sebebin, insana ve evrene nasıl bakılması gerektiği, bu konudaki tecrübe ve tasavvurun değişip değişmediği ile ilgili bakış açıları olduğunu belirtmektedir. Şebusterî’ye göre, bugün modern felsefe ve bilim nokta-i nazarından gündeme gelen karşı karşıya kaldığımız soru ve sorunlara karşı menfi ve düşmanca bir tavır takınmadan, bu soru ve sorunların peşinden gidilip ve bunlara makul çözümler bulunabilirse, İslam kültür ve düşüncesine büyük bir servet daha kazandırılacağına inanmaktadır (s.225).

Şebusterî, “Dini Kavramların Zamanla Değişmesi” başlığı altında, farklı toplumlarda yaşayan insanların dini ve mezhebi inançlarının zamanla değiştiği, bu değişimin o toplumlarda dini kavram ve ifade biçimlerinde anlam değişimleri veya daha önce olmayan yeni kavram ve anlamların ortaya çıkması şeklinde görüldüğü gerçeğinin kabul edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu konuda iki teorisinin olduğunu belirtmektedir. Birinci teoriye göre, değişenin hakikatin kendisi değil ifade biçimidir. Dolayısıyla değişenin, hakikatin içeriksel yapısı değil şeklidir. İkinci teoriye göre ise, hem Hristiyan hem de Müslümanlar arasında taraftarları bulunan vahyin devamlı ve kesintisiz bir olgu olduğu ve yeni dini hakikatler şeklinde ortaya çıkmaya devam ettiği düşüncesidir. İslam dünyasında bu son teorisinin savunucuları olarak İbn Arabi ve Gazzâlî’nin görülebileceğini savunmaktadır. Bu âlimlere göre birisi Kur’an’a müracaat edip onu anlamak istediğinde ortaya tamamen kişiye özgü yeni hakikatler çıkmaktadır. Bunun için ruhi hazırlık, içsel arınma ve manevi olgunluk gerekmektedir. Bu teoriye göre, müfessirin kendisi de Kur’an’a müracaat etmek şartıyla gerçekte bir tür vahiy elde etmiş olmaktadır. Bunun sonucu olarak bu hakikat elde edildiğinde doğal olarak yeni kavram ve ifadelerle beyan edilecek, dini geleneğe de yeni kavramlar katılmış olacaktır. Burada kast edilen teşriî ve tebliğî vahiy dışındaki vahiydir. Bu ikisinin sadece Peygambere özgü olduğunu, diğer insanlarda bulunmadığını belirtmektedir (s.229-233).

Şebusterî, Hristiyan dünyasında bu konuda gerçekleşen değişimlerin de takip edilmesi gerektiğini ifade eder. Hristiyan dünyasında köklü anlamda yaşanan değişimlere örnek olarak geçmişte kutsal kitabın tümünün ilahi vahiy olduğuna inan Hristiyanlar’ın, tarihsel eleştiri yöntemi yönteminin yaygınlaşmış ahd-i atik ve ahd-i cedit bölümlerine uygulandıktan sonra artık hiç kimsenin kutsal kitabın tüm kelimelerinin vahiy olduğundan bahsetmediğini bunun yanında köklü Hristiyan düşüncelerinden teslis inancı konusunda da ileri sürülen bazı görüşleri bu inançla bizim tevhid anlayışımız arasında oldukça farkın azaldığını iddia etmektedir. Bu konuda ciddi araştırmalar yapılırsa farklı milletlerin birbirini daha iyi tanımlarını sağlayacak makul bir zeminin oluşturulabileceğini savunmaktadır. Bunun çok ciddiye alınması gereken bir konu

olduğu ve bunu hepimizin bir dini görev olarak bilinmesi gerektiğine inanmaktadır. Diğer toplumlarda dini kavram ve ifadelerde yaşanan değişimlere aşina olmanın, uluslararası diyalog açısından gerekli bir öncül olduğunu ileri sürmektedir (s.232-234).

Yazar “Tarihsel Eleştiriye Dayanan Dünya Görüşü ve Dini Metinler” başlıklı yazıda tarihsel eleştiri yönteminin tarihi alt yapısı hakkında bilgi verdikten sonra eleştiri yönteminin usulünden bahsetmektedir. Bu eleştiri yönteminin ilk olarak batı dünyasında çıktığı için Hristiyan dünyasının ahd-i atik ve ahd-i cedid metinleri üzerine tatbik edildiğine değinmektedir. Tarihsel eleştiri yönteminin beş aşamadan oluştuğunu belirtmektedir: Birinci aşamada, elde bulunan tarihi metnin eleştirisi gelmekte; ikinci aşamada, bu tarihi metnin edebi eleştirisi yapılmakta; üçüncü aşamada, elde bulunan tarihi metnin konularının eleştirisi yapılmakta; dördüncü aşamada, metnin şekli eleştirisi gelmekte; beşinci aşamada, metnin müellifinin eleştirisi gelmektedir (s.235). Şebusterî’ye göre, Hristiyan dünyasında kutsal kitabın bu eleştiri aşamalarından geçirilmesinin Hristiyan düşüncesinin temel inançlarıyla çeliştiğinden önüne birçok engel çıkarılmıştır. Bu çatışmada Hristiyan dünyasında kazanan taraf tarihsel eleştiri yönteminin dayandığı dünya görüşü olmuştur. Modern Hristiyan teolojisi, bu karşı karşıya gelmenin önemli sonuçlarından biridir. Şebusterî, bugün Hristiyan ilahiyatında kutsal kitabın içeriği, mucize ve Tanrı’nın insanın kurtuluşu için tarihte zuhur etmesi gibi temel üç meselenin tarihsel eleştiri yöntemi ve dünya görüşüyle çelişmeyecek şekilde tefsir edilmeye ve anlaşılmaya başladığını iddia etmektedir (s.242-244).

Şebusterî “Çağdaş İslam’da Geleneksel Kelami Düşüncenin Eleştirisi” adlı makalede, klasik kelim düşüncesinin çağımız açısından ne gibi sorunlarının bulunduğunu tartışmaya açmıştır. Konuya şu iki hususu hatırlamakla başlamıştır: Başlıktaki eleştiriden kastının, acaba klasik kelim anlayışıyla günümüz soru ve sorunlarına cevap vermek mümkün olup olmadığını tartışmaya açmaktır. İkinci olarak, yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için şu hususu hatırlatmaktadır. İslam kelim ve felsefesini eleştirmenin hiçbir şekilde bir din olarak İslam’ı eleştirmek anlamına gelmediğini belirtir. Kelim ilminin Müslümanlar arasında günümüze kadar üç görevi yerine getirdiğini ileri sürer. Birincisi, İslam’ın iman ve itikadi ilkelerini belirleyip ne olup ne olmadığını ve neye nasıl inanıldığını ortaya koymak ve bunları açıklamaktır. Bu ilkelerin akli deliller getirilerek ispat edilmesi ikinci görevidir. Üçüncü görev ise bu inançlara yönelik ileri sürülen şüphelere cevap vermektir. Şebusterî, İslam kelamının bu üç görevi hakkıyla yerine getirdiğine inanmaktadır. Tarih boyunca İslam kelim, hedefine vakaya mutabık olan hak inançları elde etmeyi koymuştur (s.245-248). Şebusterî, uhrevi kurtuluşu da gerçeklikle yüzde yüz mutabık bu inançlara sahip olmakta bulunduğunu belirtir. Şebusterî, günümüz kelami soru ve sorunlarına karşı biz dindarların bir yol ayrımında olduğunu belirtir bu konuda son olarak şunu söyler:

“Ya bu yeni sorunlara karşı geri çekilip biz sadece dogmatik atmosferde nefes alıp konuşabiliyoruz diyeceğiz ya da dogmatizmin olmadığı bu yeni düşünce dünyasında yeni kavram ve üslupla çağa uygun bir donanımla din ve dindarlardan bahsedeceğiz, meramımızı anlatmaya çalışacağız. Birinci tercih ne bizim imani kavramlarımız ne de dinin ebediliğiyle örtüşmektedir. Çünkü din evrensel ve ebedidir dediğimizde her zaman ve mekânda ondan uygun bir şekilde bahsedilip mesajının insanlara ulaştırılabileceğini kastetmiş oluruz. Dolayısıyla biz dindarlar var olmak için ancak ikinci yolu tercih edebiliriz ki önümüzde kesinlikle bundan başka bir yol ve yöntem de bulunmamaktadır.” (s.256-257)

Şebusterî, ikinci bölümün bu başlığında “Dini Düşünce Neden Eleştirilmelidir?” sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. İşe eleştiriden kastının ne olduğunu anlatmakla başlamış ve başlığı oluşturan diğer bir kavram olan dini düşünceden kastın ne olduğu üzerinedir. Dini düşüncenin de eleştirilebilirliği konusunun insanları ilk etapta şaşırtmasının altında yatan sebeplerden birinin eleştiri kavramının doğru anlaşılmaması; ikincisi, belli bir asırda meşhur olan dini düşünceyi nihai hakikat olarak kabul edilmesidir. Eleştirinin en makul anlamının, bir iddia ve düşüncenin gereklerinin ne olduğu, hangi anlamıyla mantıklı ve kabul edilebilir ve hangi boyutuyla mantıksız ve kabul edilemez olduğunun ortaya konması olarak tanımlar. Dini düşünce felsefi ve bilimsel düşünceden farklı olup iman edenlerin imani hayatını oluşturduğuna değinmekte ve bu düşünce biçiminde tasdik ve düşünceler insanın duygu ve duyarlılıklarıyla iç içe geçmiş halde olduğunu ifade eder. İnanan insanlar böyle bir şeye aşk ve iştiaqla sarılarak onunla birlikte yaşamlarını sürdürdüğünü söylemektedir. Dini düşünce konusunda bu iki kavram üzerine durduktan sonra bu konuyla ilgili üçüncü olarak, dini düşüncenin nasıl eleştirilebileceği üzerinde durur. Dini düşüncenin biri dışardan ve

diğeri ise içerden olmak üzere iki şekilde eleştirildiğini belirtir. Dışardan eleştirenler, daha çok dini inkâr eden ve ona düşman gözüyle bakanların yaptığı eleştiridir. İçerden eleştiri ise, dindar insanlar tarafından yapılan eleştiridir. Başka bir deyişle dini düşüncüyü din ve iman adına eleştirenlerdir. Şebusterî dindar çevrelerde birçok sorunun sebebi olarak dışardan yapılan eleştiri ile içerden yapılan eleştirinin birbirinden ayrı tutulmaması, olduğuna dikkatleri çeker. İçerden yapılan eleştirinin dini hakikatleri koruma amaçlı olduğu konusunda şüphe etmemektedir. Dördüncü mesele, içerden yapılacak eleştirinin nasıl mümkün olacağı konusudur. Beşinci mesele, eleştiride esas mihverin ne olması gerektiği konusudur. Yazar, İslam dünyasında dini düşüncenin içeriden eleştirilmesinin ancak tevhid esas alınarak yapılabileceğini kabul etmektedir. Altıncı mesele, dini düşüncüyü eleştirmenin dine faydalarının ne olduğu konusudur. Yazar, bir toplumda bulunan dini düşüncenin içerden mümince bir eleştiriye tabi tutulmasının her şeyden çok dinin kendisine fayda sağladığını savunur. Günümüze kadar tevhid esas alınarak kelamcı, filozof, mutasavvıf ve fakihlerin eleştirel çabaları sonucu inşa edilmiş bir dini düşünceye sahip olduğumuzu belirtir. Yedinci mesele, acaba dini düşüncenin içeriden eleştirilmesi, dışardan eleştiri olmadan yapılabilir mi? Şebusterî, bunun mümkün olamayacağını savunur. Ona göre mümin bir insan imanını ancak çağında bulunan bütün beşerî bilgiyi göz önünde bulundurarak tarif edebileceğini ileri sürer. Sekizinci mesele, dini eleştirmenin din adamlarının saygınlığına zarar verip vermediği konusudur. Yazar bu konuda yapılacak eleştirinin böyle sakıncalı sonuçlarının olamayacağını savunur. Şebusterî bu meseleler hakkında gerekli açıklama yaptıktan sonra mümince bir yaşamın kaçınılmaz unsurları arasında bir toplumda din ve iman adına bulunan şeyin ne olduğunun açıklığa kavuşturulabilmesi için; din, iman, ulama ve dini kurumların eleştirilmesiyle ancak mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Şebusterî, son olarak bu yapılacak eleştirinin siyasi gurupların arasında cereyan eden siyasi ihtilaf, kavga, anlaşmazlık ve çekişmelere dönüşmesi halinde mezkûr toplumun dini ve siyasi selametine zarar vereceğine dikkatleri çekmektedir. Bu konuda birinci görevin, o toplumda yaşayan siyasetçilerin olduğunu belirtir (s.259-275).

Şebusterî, “Vahiy ve Akılın Özgürlüğü” konu başlığında vahiy ve akıl özgürlüğünü batı dünyasında hangi aşamalardan geçtiğini anlatmaktadır. İnsanlardan nihai otoritesini kabul ederek iman etmesini isteyen vahiy ile düşünürken mutlak anlamda serbest olmasını isteyen akıl arasında nasıl bir ilişki olabileceği konusuna değinmekte, batı ve Hristiyan dünyasının birbirine karşı duran bu iki düşünceye, tarihi süreç içerisindeki yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Yazar, Hristiyan dünyasında Yunan Felsefesiyle karşılaşmadan önce akıl ile vahiy arasında bir karşıtlığın olmadığını iddia etmektedir. Ona göre, insandan neşet eden yüzde yüz beşer ürünü bu felsefe ile vahiy karşı karşıya geldiğinde akıl-vahiy ilişkisi olarak adlandırılan şey, bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Martin Luther’e kadar Hristiyan düşüncesinde kutsal kitabın doğrudan Tanrı’nın vahyi olduğu kabulü hâkimdi. Dini bilgi hem muhteva ve hem de şekilsel olarak kutsaldı. Luther’le birlikte vahyin salt formalizmden ibaret olan önceki anlamı kırılır ve Hristiyan ilahiyatı önünde yeni ufuklar açılır. Ona göre insan dışında bulunan dini ve manevi bir iktidar makamı bulunmaktadır. Ona göre bu kilise değil direk kutsal kitaptır. Kutsal kitap insanın dışında olduğunu kabul ederek, ona hitap eden vahiy bir iktidar merciidir. Şebusterî’ye göre, Luther vahyin akıl karşısındaki üstünlüğünü kabul etmektedir. Luther’den sonra Protestan kelamcılarda da bu düşünce devam etmiştir (s.277-280).

Şebusterî, vahyin batı dünyasında anlamlandırılmasının geçirdiği aşamalardan bahsettikten sonra bunun bir öncülü olarak batı dünyasında aklın kendini anlamlandırmasının geçirdiği merhalelere değinmektedir. Ona göre aklın anlamlandırılması üç aşamadan geçmiştir. Birincisi aşama, akıl-vahiy ilişkisi vahyin ortaya çıkıp akıldan iman talep etmesi şeklinde formüle edilmiştir. Bu aşamada akıl, Tanrı’nın varlığını, kendisinin Tanrı tarafından yaratıldığını ve Tanrı tarafından doğasına konan ilke ve kurullarla kendisi ve evrenin hakikatini anlamaya çalıştığını kabul ediyordu. Hristiyan dünyasında vahiy, tanrının kendini aşikâr kılmasının ta kendisidir. Yani vahiy olmasaydı Tanrı da olmayacaktı. Çünkü onlara göre Tanrı akli bir Tanrı değildir. Şebusterî’ye göre, Hristiyan düşüncesindeki bu Tanrı anlayışının aksine İslam kelamında Allah’ın varlığı akli delillerle ispat edildikten hemen sonra, insanlara vahiy gönderilmesi konusu ele alınır. Vahiy Tanrı’nın kendisi değil, bir fiili olarak kabul edilir. Batı dünyasının bu akli anlamlandırma anlayışı Tanrı tarafından sınırlandırılan bir akli anlayıştır. Aklın anlamlandırılmasının ikinci merhalesi, Rönesans ve Aydınlanma çağıyla başlayan evredir. Bu ikinci aşamada evrenle birlikte insan da kendisini sınırsız bir varlık olarak tecrübe etmeye başlamıştır. Tanrı bu aşamada, sınırlı olan akıl ve insanı yaratan ve kendisi de insanla evren

arasında bulunan doğal sınırı oluşturan Tanrı değildir artık. Bu aşamada Tanrı, bu sonsuz ve sınırsız evrenin açıklanmasını mümkün kılan bir ayet ve ilke halini almıştır. Üçüncü aşamada ise, kendi kendini inşa eden bir akıl vardır. İster ahlaki ister felsefi ve isterse bilimsel olsun tabi olacağı bütün ilke ve kuralları artık kendi inşa eden bir akıl vardır. Dolayısıyla, bu akıl türü ateist bir akıl türü olarak kabul edilmiştir. Bu akıl anlamlandırmasında Tanrı diye bir mesele yoktur. Bunun bir doğal sonucu olarak Hristiyan vahyi de söz konusu değildir. Bu akıl için kendisi dışında neşet edecek hiçbir bilgi ve hakikatin bir kıymeti yoktur. Bu aşamada dinin oldukça radikal ve acımasız bir eleştirisi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce aşamasının en başta gelen temsilcileri Feurbach ve Marx gelir. Şebusterî bu aşama ortaya çıktığında teologlar arasında ne yapılması gerektiği ile ilgili büyük bir fırtınanın koptuğunu belirtmektedir. Bu aşamada bazı teologlar klasiğe sarılıp bu yeni anlamlandırmanın bir inhıraf olduğunu kabul edip kabuğuna çekildiler. Bazıların ise İsevi müjdenin insanlara aktarılmasının gerekliliğine inanarak, mevcut gerçeklerle yüzleşip bu konudaki meydan okumalara cevap vermesi gerektiğine inandılar. Bu konuda ki ilk çıkışın Karl Barth ile başladığını daha sonra Rudulf Bultman'la devam ettiğini belirtir. Zamanla bu düşünürlerin çözüm yollarının ikna etmediği kanaati oluşunca Paul Tilich, Pananberg ve Karl Rahner gibi teologlar ortaya çıkmıştır. Bunlar, kural olarak akıl ve insanın ancak Tanrıyla girdikleri bir diyalog sürecinde gerçek anlamda akıl ve insan olabileceği temel meselesini gündeme getirdiklerini ileri sürer (s.280-292).

Şebusterî, ikinci bölümde son olarak “Evrensel İlkelerle Sosyal Değişimlerin Bir Araya Getirilmesi Olarak İctihâd” konusunu ele almaktadır. Konuya Muhammed İkbal'in İslam'ın yeniden okunarak anlaşılması, hem İslam felsefe ve kelamının yeniden okunup bu alanlarda içtihad yapılması hem de fikhın gözden geçirilerek yeniden yapılandırılmasının gerekliliği konusundaki görüşüne yer vererek başlamaktadır. İkbal'e göre İslam, hiçbir kişisel ve sosyal felsefe sunmadan sadece insanı Allah'a bağlayan bir dizi inanç ve soyut ilkelerden ibaret değildir. O, şariat ve fikhın böyle bir tasavvurunu kabul etmez. Ona göre içtihad, şeriatta bulunan evrensel ilkelerle insan yaşamında meydana gelen değişimin bir araya getirilerek uzlaştırılmasıdır. İkbal'e göre geçmişte İslam fikhı iki temel esası bir araya getirme konusunda şu üç etkenden dolayı mahrum kalmıştır. Birincisi, Mutezile ve diğer akılcı hareketlerin, İslami yönetimin istikrarına engel görülüp devre dışı bırakılmaları; ikincisi, İslam'ın en önemli görünümüleri olan devlet, yönetim ve toplumun değersizleştirilerek görmezlikten gelinmesine sebep olan aşırı zühdü öngören tasavvufi hereketler; üçüncüsü, Moğol saldırılarından sonra İslam dünyasında yaşanan düşünsel ve ilmi muhafazakârlıktır. Bu büyük yıkımdan sonra ulema elde olanı muhafaza etme içgüdüğü ile yeni olan her şeye karşı ihtiyatlı davranmaya başlamıştır. Geçmiş ulemanın boyunduruğu altına girmeden, onların tecrübelerini bir kılavuz olarak kabul edip yeniden bir tecdide girişmek gerektiğini savunur. Şebusterî, bu makalede İkbal'in “*İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İhyası*”⁶ adlı kitabındaki içtihad ve tecdid hakkındaki görüşlerini özetleyip tahlil etmeye çalışmış ve bu konudaki görüşlerini tasvip etmiştir. İkbal'in kitap boyunca söylemek istediğini şu cümlede özetlemiştir: “*İkbal'in bütün derdi dini düşüncenin bütün alanlarında yeniden içtihad yapılmasını sağlamaktır.*” (s.293-301).

Hermenötik, Kur'an ve Sünnet kitabı, kitabının aslından olmayıp biri bu kitap hakkında yapılan eleştirilere cevap mahiyetinde diğer ikisi de bu kitabın özeti mahiyetinde üç ek kısımla kitap tamamlanmıştır.

Sonuç olarak Şebusterî'nin bu eseri, “Hermenötik yöntemden faydalanarak, İslam'ın kurucu metinlerini yeniden okumak, anlamak ve anlamlandırmak mümkün müdür? Bu yöntem kullanılarak çağımızın soru ve sorunlarına çözüm bulunabilir mi? İctihad ve tecdid günümüzde nasıl gerçekleştirilebilir? Önceki müctehidlerin yaptıkları içtihadlara bakışımız nasıl olmalıdır? Yeni içtihadlar için eski içtihadların katkısı nasıl olabilir?” gibi soruların cevabı konusunda ufuk açıcı tespitleri barındırmaktadır. Bu eseri özgün fikirleri içinde barındıran deneme türü bir çalışma olarak tanımlamak mümkündür. Yazar Batı'da eğitim gördüğünden, Hristiyan düşünce akımlarına hâkimdir. Bunun bir sonucu olarak hemen hemen her konuda Hristiyan dünyasındaki düşünürlerin görüşlerine yer vermektedir. Bu yönüyle eser, Batı düşünce akımlarıyla İslam düşünce akımlarının mukayesesi için değerli malzemeyi ihtiva etmektedir. Yazar Şii/İmamiyye mezhebine mensup olduğu halde eserde mezhep merkezli değil ümmet merkezli, taassuptan uzak bir bakışla konuları ele almış, bu yönüyle örneklik teşkil etmektedir.

6 Muhammed İkbal, *İslam'da Dini düşüncenin Yeniden İhyası*, Trc. Rahim Acar, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016).

Kitap için olumsuz mahiyette söylenecek bazı hususlar da vardır. Bu eser, farklı zamanlarda yazılan makalelerden oluşturulduğundan bazı konularda tekrara düşülmüştür. Konu anlatımında felsefi terimlere fazlaca yer verilmesi bazı konularda anlaşılmayı zorlaştırmıştır. Yayıncı açısından olumsuz sayılacak bir durum da bu kadar hacimli bir kitabın yazı puntosunun küçük tutulmasıdır. Bu durum, kitabı şevkle okumaya engel oluşturmaktadır. Çeviride bazı terimlerin aslına, parantez içi yer verilseydi konuların anlaşılmasına daha yardımcı olabilirdi. Netice olarak, Tefsir, İslam Hukuku, Hadis ve Kelam konusunda akademik çalışma yapanlar için kitabın okunmasında fayda vardır.

KAYNAKÇA

- Tıgılı, Asiye. “İranlı Düşünür Şebusterî'nin Kur'an'ı Anlama Yöntemi: Hermenötik Okuyuş ve Nebvî Kelâm”. Milet ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi. 7/3 (2010), 189- 218.
- Tatar, Burhanettin. *Din, Bilim ve Sanatta Hermenötik*. İstanbul: İSAM Yayınları 2014.
- Kur'an ve Dil -Dilbilim Ve Hermenötik- Sempozyumu*. 17-18 Mayıs 2001. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001.
- Çiçek, Mehmet. *Hermenötik-Tevil İlişkisi ve Tefsirdeki Yeri*. Marmara Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- İkbal, Muhammed. *İslam'da Dini düşüncenin Yeniden İhyası*. Trc. Rahim Acar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid. “Hermenötik ve Metin Yorumu”. Trc. Muhammed Coşkun. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 46 (2014): 237-266.
- Hervey, Van A.. “Hermenötik”. Trc. Ahmet Güçlü, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 8/6 (1994): 343
- Aktay, Yakin. “Kur'an, Tarih ve Hermenötik”. *Kur'an Ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. 151-255. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Bal, Yasemin. “Hermenötüğün Tarihsel Gelişimi ve Yönetim Alanında Uygulanabilirliği: Bir Literatür Çalışması”. Sosyal Bilgiler Dergisi. 8/52 (2021).